

І. О. Хорєв, канд. пед. наук, доцент
(Київський національний економічний
університет ім. В.Гетьмана)

ПРО НАУКОВІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Перехід до інформаційної епохи призвів до суттєвих змін у соціокультурному й економічному житті в Україні та у цілому світі. Перед сучасною людиною постають завдання і проблеми, які неможливо було собі уявити ще десять або двадцять років тому. Вони визнаються величинами більш високого порядку та мають зовсім іншу природу. Розв'язання цих завдань пов'язано, насамперед, із необхідністю оволодіння новими професіями, які з'являються на ринку праці, розширенням можливостей і потреб особистісного розвитку людини, *підвищенням її особистої та міжособистісної ефективності, поглибленням професійної мобільності в інноваційному суспільстві*. Сучасному фахівцю у будь-якій галузі необхідно бути готовим до того, що йому буде недостатньо здобутої освіти й упродовж всього життя прийдеться постійно підвищувати її рівень, або зовсім змінювати сферу діяльності.

Ціла низка документів, прийнятих українським урядом (Концепція професійної освіти України, Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, Національна Доктрина розвитку освіти тощо), підкреслюють необхідність формування професійно мобільного фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці. Підвищення рівня професійної мобільності має забезпечити нашій державі не тільки подолання негативного ефекту від реструктуризації економіки, але й нормальний розвиток у майбутньому.

Практика останніх років свідчить про те, що в умовах нових соціально-економічних відносин, що все більше стверджують себе на Україні, педагогічна

наука не може не порушувати питання забезпечення особистої та міжособистісної ефективності фахівців, їхньої професійної мобільності. Отже, одним із найважливіших завдань постає необхідність реформувати навчальний процес у ВНЗ та систему післядипломної освіти так, щоб збагатити їх рекомендованими педагогічною наукою інноваціями та педагогічними технологіями, забезпечити високу всебічну підготовку та ефективність підготовки фахівців [7].

Ми є свідками і учасниками того, що в системі освіти нашої держави сьогодні продовжується процес переходу до нових парадигмальних засад, насамперед, до фундаментальності та гуманістичного світобачення. Провідним напрямом освітньої політики стає особистісно-розвивальний напрям. На порядку денному стоїть питання про докорінне удосконалення процесу підготовки фахівців у контексті всіх позитивних надбань вітчизняної системи вищої освіти та Болонського процесу. За таких умов ще більш актуальною стає проблема забезпечення високого рівня професіоналізму тих, хто організовує та бере участь у навчально-виховному процесі.

Причини, які обумовлюють необхідність формування професійно мобільного викладача ВНЗ можуть бути зовнішніми та внутрішніми.

Перші викликані об'єктивною необхідністю зміни педагогічної спеціальності, спеціалізації, статусу особистості внаслідок розвитку та реформування освітньої галузі. Другі обумовлені суб'єктивними (індивідуальними) особливостями, пов'язаними з мотивацією успіху, спрямованістю особистості на вдосконалення професійних навичок, саморозвиток (що можна розглядати як внутрішнє самовдосконалення особистості, яке базується на відповідних цінностях і потребах), кар'єрне зростання. Внутрішні причини можуть бути пов'язані також із схильністю людини до зміни предметної діяльності, пізнім професійним самовизначенням, різноманітними особистими проблемами, наприклад, можливістю зміни місця проживання, погіршення стану здоров'я тощо.

Ці та інші обставини роблять актуальною наукову проблему, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній апробації системи формування професійної мобільності викладача у післядипломній педагогічній освіті.

Розв'язання даної проблеми започатковано ще у теорії особистісного розвитку людини в процесі діяльності (Б. Ананьєв, Л. Буєва, Л. Виготський, О. Киричук, Є. Климов, Г. Костюк, О. Леонтєв, Б. Ломов, А. Маркова, С. Рубінштейн). Проблеми розвитку професійно-педагогічної освіти та педагогів зокрема розглядають А. Алексюк, С. Архангельський, Г. Балл, В. Беспалько, В. Бондар, С. Гончаренко, Л. Гузій, О. Гура, Б. Дьяченко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Кузьміна, А. Маркова, Н. Ничкало, О. Плахотнік, Л. Пуховська, О. Пометун, Л. Савенкова, О. Савченко, В. Семиченко, В. Сухомлинський, В. Сущенко та ін.

Загальні основи та окремі аспекти феномену професійної мобільності розроблено у працях В. Безрукової, В. Береги, В. Воронкової, С. Гончаренка, І. Дичківської, Є. Іванченко, Н. Кожемякіної, З. Курлянд, О. Савченко, Л. Уманського, Л. Шевченко, М. Яценко та ін.

Так, на думку О. Савченко, високий динамізм виробництва, використання нових видів енергії і матеріалів, автоматизація і комп'ютеризація потребують від людей універсальної освіти, яка готує до професійної мобільності, вміння швидко переучуватися, бути фізично і психічно витривалими [9, с. 1 – 4].

За визначенням С. Гончаренка, зміст професійної освіти включає: поглиблене ознайомлення з науковими основами і технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок та вмінь; формування психічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи в певній сфері людської діяльності [2, с.275].

Н. Ничкало однією з основних цілей професійно-технічної освіти вважає задоволення поточних і перспективних потреб у кваліфікованих,

конкурентноспроможних робітниках, що мають широкий політехнічний світогляд, професійну мобільність, загальну культуру [8, с.7].

За В. Безруковою *професійна мобільність* – це готовність і здатність робітника до швидкої зміни виробничих завдань, робочих місць і навіть спеціальностей в рамках однієї професії та галузі, здатність швидко опановувати новими спеціальностями та змінами у них, що виникають під впливом технічних перетворень [1, с. 147].

Професійну мобільність економістів Є. Іванченко визначає як інтегровану якість особистості, що виявляється [4]:

- у здатності успішно переключатись на іншу діяльність або змінювати види діяльності у сфері економіки та фінансів із залученням правової сфери;
- умінні ефективно використовувати систему узагальнених професійних прийомів для виконання будь-яких завдань у згаданих сферах та порівняно легко переходити від одного виду діяльності до іншого;
- володінні високим рівнем узагальнених професійних знань, досвідом їх вдосконалення та самостійного здобування;
- готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання завдань у галузі економіки та фінансів, спираючись на передові світові тенденції.

М. Д'яченко та Л. Кандибович під професійною мобільністю розуміють готовність та здатність фахівця до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання різноманітних завдань у межах своєї професії, успішного переключення на іншу діяльність або зміни видів діяльності. Професійна мобільність, на їхню думку, передбачає також володіння системою узагальнених професійних прийомів і вміня ефективно їх використовувати для виконання будь-яких завдань у суміжних галузях. В умовах швидких змін техніки і технології виробництва професійна мобільність виступає важливим компонентом кваліфікаційної структури спеціаліста [3, с.195-196].

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що практично всі перелічені вчені наголошують на необхідності підготовки професійно мобільного фахівця, конкурентноспроможного на ринку праці. Робляться також спроби розробити наукові підходи досягнення цієї мети.

Так, Н. Кожемякіна до структури професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв включає соціально-професійні, професійно-управлінські, комунікативні та регулятивно-емоційні компетенції. На основі зазначеної структури вона і пропонує розробляти методику формування професійної мобільності [5].

І. Лікарчук наголошує, що забезпечити професійну мобільність майбутніх робітників можна лише „узагальненням праці”, тобто визначенням її загальних закономірностей, загальнонаукових, політехнічних засад, виробничої специфіки. Лише оволодіння ними дасть робітникові можливість швидко адаптуватися до конкретного виробництва, навіть за умов частої зміни професійних функцій, потреби перекваліфікації [6, с.163-171].

Разом з тим, слід зазначити, що *проблема формування професійної мобільності викладача вищої школи* ще не стала предметом окремого фундаментального наукового дослідження.

Сучасному викладачу необхідний якісно новий рівень професійного розвитку, який пов'язаний в першу чергу з іншим поглядом, іншим способом мислення, поведінки та діяльності, відношенням до себе і до студентів як до вільних і відповідальних людей. Викладач повинен бути відкритим для нового досвіду, нового знання, одержувати задоволення від своєї праці. У відповідності до свого призначення в сучасних умовах він має вибудовувати свою діяльність на основі принципів наукової організації педагогічної праці, володіння теоретичними основами, прийомами та засобами широкого використання теорії у практиці підготовки майбутніх фахівців, методикою освоєння спеціальності викладача, попередження професійних деформацій, вміння формулювати мету професійної діяльності, оцінювати її ефективність тощо.

На нашу думку, **професійна мобільність викладача ВНЗ** – це його *готовність та здатність до:*

- *швидкої зміни завдань і видів професійно-педагогічної діяльності, інтеграції змісту суміжних навчальних дисциплін, його відповідної дидактичної обробки та майстерного викладу студентам;*
- *продуктивного опанування суміжними навчальними курсами, посадами науково-педагогічних працівників і спеціалізаціями в рамках спеціальності, галузі науки;*
- *опанування новими спеціальностями науково-педагогічних працівників та змінами у своїй та суміжних галузях науки;*
- *творчої зміни стилю та змісту своєї діяльності у відповідності до нових підходів у галузі своєї професії та суміжних професійних галузях;*
- *планування та здійснення саморозвитку, попередження професійних деформацій.*

Професійна мобільність викладача передбачає системне бачення його професії, володіння високого рівня узагальнення системою знань професійно-педагогічних та суміжних галузей науки й уміннями їх ефективного застосування.

Попередній аналіз дозволяє визначити структуру професійної мобільності викладача ВНЗ. До її складу, на нашу думку, слід включити три основних компоненти (модулі): *професійно-педагогічний, соціально-психологічний та науково-дослідний*, які у свою чергу, складаються з умінь та якостей необхідних для професійно-мобільного викладача. Серед цих умінь необхідно і важливо визначити базові, тобто такі, що забезпечують *основи професійної мобільності викладача.*

З цією метою ми використовували аналіз і синтез, моделювання, системний і синергетичний аналіз, методи фокус-груп і експертного опитування. В результаті експериментальної роботи було визначено деякі базові якості та уміння професійно-мобільного викладача:

По-перше, мову слід вести про уміння формувати свої життєві та професійні цілі, візуалізувати їх (уявляти собі їхній чіткий образ та гарантовані шляхи, способи досягнення, реалізації та кінцевий результат), будувати своє життя та діяльність у відповідності до визначених для себе найбільш важливих високих моральних та етичних цінностей, принципів та критеріїв.

Викладач має уміти ставити перед собою якомога більш високі та конкретні цілі (низькі та неконкретні цілі приведуть до відповідного результату), бути оптимістом та безмежно вірити у можливість їхнього досягнення! Недарма видатний американський винахідник та підприємець Томас А. Едісон зазначав, що ми були б приголомшені до глибини душі, якщо б здійснювали все, на що здатні.

По-друге, викладач має володіти високим рівнем суб'єктивного контролю над значущими життєвими ситуаціями та, зокрема, ситуаціями професійної діяльності (висока особиста відповідальність, здатність контролювати розвиток подій у різних сферах (міжособистісні та сімейні стосунки, виробничі та ділові відносини, сфери досягнень та невдач, різноманітні життєві події), керувати ними).

Отже, щоб добитися професійного успіху, викладач має, насамперед, брати повну відповідальність за все те, що відбувається у його житті та професійній діяльності тільки на себе (необхідна і головна умова досягнення стабільного результату). Це означає його усвідомлення того, що він сам створює всі обставини свого життя, професійної сфери та розуміє, що причина всього, що відбувається з ним – тільки у ньому.

По-третє, важливою є здатність повсякденно, самостійно приймати рішення, робити вибір та активно й логічно-послідовно діяти у відповідності до цього, крок за кроком реалізовувати розроблену програму, виконуючи зобов'язання перед суспільством та самим собою.

По-четверте, слід враховувати взаємовплив внутрішнього світу людини та її професії. Це важливий аспект загального та професійного розвитку

особистості. Емоційно-ціннісна складова особистості науково-педагогічного працівника, яка є основою професійно-педагогічної спрямованості, має визначати його потребу в оволодінні педагогічною майстерністю, створенні власної ефективної технології інноваційної життєтворчої діяльності.

В ціннісних орієнтаціях викладача відображається його відношення до педагогічної праці, особистості студента і, нарешті, відношення до самого себе як до педагога (сформованість професійного ідеалу і позитивної професійної „Я-концепції”, прагнення до саморозвитку та самоудосконалення). Ціннісні орієнтації викладача визначають також його професійну етику, яка являє собою цілісну систему з такими важливими складовими як принципи, норми та категорії, що відображають структуру моралі, сферу морально-професійних відносин, моральну поведінку педагога, його професійно-моральні якості.

Професійне зростання викладача спирається на професійні плани й визначається набутим досвідом та особистісним зростанням. Як показують проведені нами дослідження, більшість педагогів вибрали свою професію, керуючись високими моральними почуттями: любов'ю до педагогічної праці, розумінням її соціальної значущості, прагненням передати свої знання й досвід студентам. У їхній основі лежить покликання до педагогічної діяльності – яскраво визначене прагнення займатися навчанням та вихованням студентів. У покликанні виражається стійка спрямованість людини на такий вид діяльності, у сфері якої вона може принести найбільшу користь суспільству та реалізувати себе.

Проте, все частіше приходиться констатувати відсутність у педагогів суспільно і професійно значущих ціннісних позитивних орієнтацій, які дозволяють їм збудувати модель своєї діяльності як орієнтир саморозвитку і самоудосконалення. Наслідком цього можуть стати так звані „професійні деформації”, які характеризуються тим, що поступово змінюється у негативний бік сформована структура професійної діяльності та особистості, втрачається вже досягнутий рівень педагогічної майстерності, професійної

мобільності, все частіше мають місце руйнівні конфлікти на різноманітному ґрунті.

З іншого боку, дати нам відповідь на питання про причини існування подібних негативних явищ дозволяє закон оптимуму мотивації Йеркса-Додсона: у ситуаціях, коли наші бажання вище, або нижче допустимого рівня спрацьовує психологічний механізм: ми відмовляємося від необхідної боротьби. Тому для кожної людини необхідно сформувати свій оптимальний (середній) рівень мотивації. Саме в таких моментах професійної діяльності і необхідно шукати власні „точки зростання”. Для саморозвитку особистості викладача йому важливо уміти долати те, що сприймається ним як трудність, але диктується професійно-педагогічною діяльністю як необхідність. Викладач має навчитись знаходити ресурси усередині себе, в ситуаціях, коли здається, що нічого зробити неможливо.

Допомогти викладачу зробити це можливо в процесі соціально-психологічного тренінгу. На нашу думку, якщо теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити ефективну педагогічну технологію інноваційної життєтворчої діяльності викладача, основою якої є емоційно-ціннісна складова, психологічний потенціал викладача в інноваційному середовищі, то це дозволить в процесі тренінгу позитивно впливати на його професійну діяльність й слугуватиме основою для саморозвитку та самоудосконалення особистості.

Для цього вважається за необхідне:

- здійснити теоретичний аналіз проблеми емоційно-ціннісного ставлення викладачів вищої школи до своєї професійно-педагогічної діяльності;
- побудувати модель взаємодії психолого-педагогічних чинників інноваційної життєтворчої діяльності викладача;
- розробити ефективну технологію інноваційної життєтворчої діяльності викладача ВНЗ та відповідний тренінг корекції емоційно-

ціннісного ставлення викладачів до реалізації цієї діяльності, а також рекомендації щодо впровадження зазначеної технології.

Теоретичною основою реалізації такого проекту можуть слугувати сучасні досягнення позитивної психології (С. Сегерстром, Е. А. Клімов, Г. С. Сазоненко, М. В. Артюшина, В. Ф. Калошин, І. Б. Новосельська, Е. Фокнер, Т. Вулей та ін.) й теоретичні погляди Е. Ф. Зеєр, А. К. Маркової, С. В. Дмитрієва, С. П. Проніна, М. В. Кларіна, Л. М. Карамушки та ін. психологів на сутність явища „професійна деструкція”.

Відповідність результатів виконання такого дослідження світовому рівню і світовим вимогам має полягати у тому, що буде збагачено сучасні досягнення позитивної психології, зокрема, по проблемам: емоційно-ціннісних орієнтацій, які визначають психологічну готовність до впровадження інновацій у навчальну діяльність; емоційного навантаження та ймовірності виникнення професійного стресу; збереження психічного і фізичного здоров'я викладача; розробки програми подолання емоційно-ціннісних криз, які виникають у процесі реалізації інноваційної педагогічної діяльності; розширення можливостей особистісного розвитку людини в інноваційному суспільстві, поглиблення її професійної майстерності та мобільності.

Література

1. Безрукова В. С. Проективная педагогика: Учебное пособие. – Екатеринбург: „Деловая книга”, 1996. – 344 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: „Либідь”, 1997. – 374 с.
3. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Краткий психологический словарь: Личность образование, самообразование, профессия. – МН.: „Хэлтон”, 1998. – 399 с.

4. Іванченко Є. А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукр. держ. пед. ун-т. ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса). — Одеса, 2005. - 263 с.

5. Кожемякіна Н. І. Структурно-компонентний аналіз професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв // Нові технології навчання. – К.: Наук. – метод. центр вищої освіти, 2006. - Вип. 44 - С.57-62.

6. Лікарчук І. Л. До питання про державний стандарт професійно-технічної освіти // Педагогіка і психологія. – 1995. – №4.

7. Національна Доктрина розвитку освіти в Україні. – К.: „Райдуга”, 2001. – 54 с.

8. Педагогічна книга майстра виробничого навчання / За ред. Н. Г. Ничкало. – 2-е доп. вид. – К., 1994. – 334 с.

9. Савченко О. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів // Початкова школа. - 2001. - № 7.

Стаття вичитана. Фактичний матеріал вивірений.

І. О. Хорєв

